

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ

Στο σύντομο πέρασμά του τις προάλλες από την Αθήνα, ο προσκεκλημένος του ΣΕΒ, Καθηγητής του LSE σερ Νίκολας Στερν, της περιώνυμης έκθεσης, τόνισε ότι «θα πληρώσουμε ακριβά την αδράνεια για την κλιματική αλλαγή», ενώ, τις ίδιες μέρες, ο Επίτροπος Περιβάλλοντος της ΕΕ, Σταύρος Δήμας, σε συνέντευξη του απεφάνθη ότι «μοναδική λύση είναι η πράσινη οικονομία». Στον ίδιο τόνο, νεοφιλελεύθερο έντυπο κύρους, και συγκεκριμένα ο *Economist*, σε ειδικό αφιέρωμα εκθείαζε την «πράσινη επιχειρηματικότητα». Πιο χαλαρά, στο πλαίσιο της λεγόμενης εταιρικής ευθύνης, η Sofia Corroia και ο πολύς Francis Ford Corroia, από ένα ειδυλλιακό τοπίο του Μπουένος Άιρες, στηρίζουν, μαζί με την διάσημη στις κυρίες φίρμα Louis Vuitton, το πρόγραμμα *Climate Project*, ενώ, κατά το περιοδικό *Harper's Bazaar* του Νοεμβρίου, για την Paulette Cole, διευθύνουσα ενός από τα πιο δημοφιλή καταστήματα ειδών επίπλωσης του Μανχάταν, το «green design» θα εξελιχθεί σε «έναν από τους πιο ισχυρούς τομείς της οικονομίας του 21ου αιώνα»...

Σταματώ εδώ αυτή τη σταχυολόγηση των πολύ πρόσφατων ενδείξεων της στροφής στη σχέση των δυτικών κοινωνιών με το περιβάλλον τους, για το εύρος, το βάθος, τη διάρκεια και, κυρίως, την προοπτική της οποίας θα είχαμε πολλά να πούμε και σε πολλά να διαφωνήσουμε. Το ερώτημά μου είναι άλλο. Δεχόμενοι, προσώρας, ότι αυτή η στροφή συμβαίνει, ποια πολιτικά υποκείμενα επιχειρούν να την εκφράσουν, διεκδικώντας την υποστήριξη, και εν τέλει, την ψήφο μας;

Θα αρχίσω, από εκείνες τις οργανώσεις οι οποίες, αντικειμενικά, έχουν διακριθεί την τελευταία εικοσαετία. Αναφέρομαι σε περιβαλλοντικές ΜΚΟ όπως,

Ο Λεωνίδας Λουλούδης διδάσκει στο Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου.

το ελληνικό Τμήμα του WWF, η Greenpeace, η Ορνιθολογική Εταιρεία, η Ελληνική Εταιρεία, ο Αρκτούρος, ο Αρχέλων, η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης, η Καλλιστώ, η Μομ. Φυσικά υπάρχουν και άλλες αξιόλογες οργανώσεις με φιλόδοξους στόχους αλλά μικρότερες δυνατότητες παρέμβασης.² Τα χαρακτηριστικά των «μεγάλων» ΜΚΟ είναι διαφορετικά. Αναλαμβάνουν μακρόπνοους στόχους «διαχείρισης» (conservation), αντλούν γενναία χρηματοδότηση, διαθέτουν επαγγελματικά στελέχη και επιχειρησιακή ικανότητά, επιδιώκουν την οικονομική διαφάνεια και δεν παραβλέπουν την κοινωνική λογοδοσία. Χάρης σε αυτές τις αρετές έχουν να επιδείξουν, ήδη, αρκετές επιτυχίες σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η κοινή γνώμη γνωρίζει τις εκστρατείες τους περί των «Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών», της «Κλιματικής Αλλαγής», του «άρθρου 24», της «εκτροπής του Αχελώου», του «Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου», του «Ολυμπιακού κωπηλατοδρομίου στο Σχοινιά», κ.ά. Καθώς και για τη διάσωση απειλούμενων ειδών, όπως η χελώνα, η φώκια, οι πελεκάνοι, τα όρνια, η αρκούδα, κ.ά., σε συνδυασμό με τη διαχείριση εθνικών δρυμών και προστατευόμενων περιοχών, όπως οι Πρέσπες, η Δαδιά, η Πίνδος, κ.ά.

Υπάρχει, βέβαια, και η άλλη όψη του νομίσματος η οποία είναι περισσότερο συζητήσιμη ή αμφιλεγόμενη. Το αν, δηλαδή, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ αποτελούν κάτι περισσότερο από μονοθεματικούς φορείς διεκδικήσεων οι οποίοι, μέχρι στιγμής, περιορίζονται στο αντικείμενο του ενδιαφέροντός τους, το περιβάλλον. Το ερώτημα έχει ένα πρόσθετο ενδιαφέρον καθώς, όπως δείχνουν το ποσοστό του νέου οικολογικού κόμματος, των Οικολόγων Πρασίνων, στις εθνικές εκλογές του 2007 αλλά και οι δημοσκοπήσεις που ακολούθη-

σαν,³ τίθεται επί τάπητος και πάλι, το σχήμα και το ιδεολογικοπολιτικό στίγμα του φορέα(ων) που θα εκπροσωπήσει(ουν), στα επόμενα χρόνια, την ελληνική πολιτική οικολογία.

Για να προχωρήσω στη διερεύνηση αυτού του ερωτήματος είναι αναγκαία μια δεύτερη διάκριση, εκείνη μεταξύ των περιβαλλοντικών οργανώσεων και των φορέων της πολιτικής οικολογίας. Πολλοί αναλυτές διαφωνούν με τη χρήση του όρου οικολογία συλλήβδην για τις περιβαλλοντικές οργανώσεις, πιστεύοντας ότι η οικολογία είναι ένα ολοκληρωμένο ιδεολογικό σύστημα. Προτιμούν, ό,τι εκφράζεται με τον αγγλικό όρο environmentalism (περιβαλλοντισμός).⁴ Ο Αντρέ Γκορζ μας θυμίζει, από την άλλη πλευρά, ότι η οικολογία, απαρχής, δεν ήταν μια «απλή υπεράσπιση της φύσης αλλά μια πάλη ενάντια στην κυριαρχία. Ενάντια στην καταστροφή ενός κοινού αγαθού από ιδιωτικές δυνάμεις υποστηριζόμενες από το κράτος, οι οποίες αρνούνταν το δικαίωμα των τοπικών πληθυσμών να επιλέγουν τον δικό τους τρόπο για να συμβιώνουν, να παράγουν και να καταναλώνουν».⁵

Αν δεχθούμε, κατ' οικονομία αυτή τη σχηματική διάκριση μεταξύ «περιβαλλοντισμού» και «οικολογίας», θα πρέπει να απαντήσουμε, στη συνέχεια, στο απλό αλλά θεμελιώδες ερώτημα του κατά πόσον οι κινητοποιήσεις των περιβαλλοντικών οργανώσεων, παρά τον ανολοκλήρωτο ιδεολογικό και πολιτικό τους προσανατολισμό, διαθέτουν τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών κινήματων. Ο ανατόμος των κοινωνικών κινήματων της περιόδου 1768-2004, Charles Tilly εφιστά την προσοχή: «για τους περιβαλλοντιστές ακτιβιστές κάθε λαϊκή πρωτοβουλία υπέρ του περιβάλλοντος, όπου και αν εκδηλώνεται, συνυπολογίζεται στο παγκόσμιο περιβαλλοντικό κίνημα».⁶ Ο Tilly διαφωνεί. Ως «κοινωνικό κίνημα», λέει, παγιώθηκε στον δυτικό

κόσμο ο συνδυασμός τριών στοιχείων: πρώτον, εκστρατείες συλλογικών διεκδικήσεων με επιλεγμένες αρχές-αποδέκτες στο στόχαστρο, δεύτερον, σειρά πρωτοβουλιών για τη διατύπωση αιτημάτων συμπεριλαμβανομένων των ενώσεων ειδικού σκοπού, των δημοσίων συγκεντρώσεων, των δηλώσεων προς τα ΜΜΕ και των διαδηλώσεων, τρίτον, η δημόσια επίδειξη εγκυρότητας, ενότητας, μαζικότητας και δέσμευσης υπέρ μιας διεκδίκησης. Με βάση τον παραπάνω ορισμό, οι ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ δύσκολα θα καταγράφονταν ως «κοινωνικό κίνημα». Από την άλλη, ορισμένα δείγματα γραφής όπως η υπεράσπιση του Άρθρου 24 του Συντάγματος ή, πιο πρόσφατα, η κινητοποίηση εναντίον του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου, πληρούν εν μέρει τον ορισμό. Στο μεταξύ τίθενται νέα ερωτήματα. Αποτελεί εκδήλωση «κοινωνικού κινήματος» η υποκινούμενη από τους bloggers διαμαρτυρία για το κάψιμο της Πάρνηθας στο Σύνταγμα στις 8 Ιουλίου 2007; Οι καιροί έχουν αλλάξει, η επικοινωνία των ανθρώπων μέσω Δικτύου πυκνώνει, υποκαθιστώντας συμβατικούς τρόπους συμμετοχής στην πολιτική. Πόσο ισχύει ακόμη αυτό που έλεγε ο Άγγελος Ελεφάντης, μιλώντας για την, σύγχρονη της Βιομηχανικής, Επανάσταση των εργαζομένων, οι οποίοι αγωνίζονταν, με την παρουσία τους τη σωματική, *corpore et animae*; Για την προοπτική της «αυτόνομης κινητοποίησης από τα κάτω» του «ετερόκλιτου πλήθους του Συντάγματος», ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής φαίνεται, μάλλον, αναποφάσιτος, «...Την εγκυρότερη απάντηση θα τη δώσει η ίδια η ιστορία και η πολιτική πράξη»⁷, ενώ ο Γιάννης Καραμίχας, αντίθετα, υποστηρίζει αυτές τις «νέες λεωφόρους καταγραφής των δυνατοτήτων της ελληνικής κοινωνίας των πολιτών».⁸ Δεν θα πρέπει να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν έχουν γίνει ακόμη συστηματικές εμπειρικές έρευνες για τα παλαιότερα και νεότερα περιβαλλοντικά κοινωνικά κινήματα.⁹

Πιο άμεσου ενδιαφέροντος μου φαίνεται το ερώτημα αν οι ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ, εκτός του κυρίου σκοπού τους, παλεύουν και «εναντίον της κυριαρχίας» συμβάλλοντας στην επέκταση και την εμβάθυνση της

δημοκρατίας. Εδώ να υπενθυμίσω ότι στις γνωστότερες ΜΚΟ καλείσαι να γίνεις «υποστηρικτής» ή «συνδρομητής» και όχι μέλος με δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Από αυτή την άποψη, κατά τον Μαυρογορδάτο,¹⁰ ο οποίος δεν αγνοεί τα επιτεύγματα των περιβαλλοντικών οργανώσεων διεθνώς, υφίσταται, σε όλες τις ΜΚΟ, ένα αξεπέραστο δημοκρατικό έλλειμμα καθιστώντας τον ελιτισμό τους εγγενή.¹¹ Εξάλλου, ολοένα και περισσότερο η ίδρυση και η επιβίωση αυτών των ΜΚΟ εξαρτάται από εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης: χορηγούς, ιδρύματα, το κράτος ή και άλλες σωματειακές ομάδες πίεσης. Και βέβαια γνωρίζουμε ότι όχι μόνο η ιδιωτική αλλά ακόμη και η δημόσια χρηματοδότηση είναι συχνά επιλεκτική και αδιαφανής. Με όλα αυτά τα συν και τα πλην των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, καιρός να στραφούμε προς το άλλο ενδεχόμενο πολιτικής εκπροσώπησης του οικολογικού κινήματος στην Ελλάδα, το οποίο επανεμφανίζεται, σχεδόν δύο δεκαετίες μετά την παταγώδη αποτυχία του πρώτου σχετικού πειράματος.

Στα όρια της ιλαροτραγωδίας κινήθηκε στο παρελθόν η βραχύβια διαδρομή της *Ομοσπονδίας Οικολόγων Εναλλακτικών*. Πρόλαβε, όμως, ακροθιγώς έστω, να συζητήσει το «πρότυπο της ανάπτυξης», τον καθεστωτικό ρόλο της επιστήμης, και πάνω απ' όλα, τη σχέση άμεσης και έμμεσης αντιπροσώπευσης στη δημοκρατία. Θέματα εκτός ατζέντας για τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ, οι οποίες διοικούνται από αυτοδιορισμένες ηγεσίες, με σαφώς περιχαρακωμένες αρμοδιότητες των αμειβομένων ή εθελοντικά εργαζομένων σε αυτές. Στην Ομοσπονδία των Οικολόγων Εναλλακτικών το ζήτημα της εσωκομματικής δημοκρατίας αποτέλεσε, σε τελευταία ανάλυση, το πρώτο και, ατυχώς, το έσχατο μέλημα. Οι συγκρούσεις στο εσωτερικό της Ομοσπονδίας ήταν τόσο σφοδρές που οι Μποτετζάγιας και Καραμίχας τις περιέγραψαν ως εκδηλώσεις «αρχέγονου φατριασμού».¹² Και τούτο διότι «ο αρχέγονος φατριασμός πηγάζει και διαπλέκεται γύρω από «συμβάντα» κατά βάση άσχετα ως προς το ιδεολογικό στίγμα του πολιτικού κόμματος». Νομίζω ότι αυτό είναι η μισή αλήθεια. Το γεγονός ότι οι συγκρούσεις δεν έγιναν

για τη στρατηγική ή την τακτική της Ομοσπονδίας δεν παραπέμπει, αναγκαστικά, σε ένα προ-πολιτικό, όπως εγώ ερμηνεύω το επίθετο «αρχέγονος», φατριασμό. Στην Ομοσπονδία δεν συγκρούστηκαν, πράγματι προγραμματικές θέσεις. Αν κάτι διακρίνει αυτές τις συγκρούσεις είναι «ο προ-οικολογικός» ή, σε τελευταία ανάλυση, ο «αντι-οικολογικός» χαρακτήρας τους. Κι' αυτό για μια απλή αιτία. Στην Ομοσπονδία, με πρόσχημα την πολιτική οικολογία, συγκρούστηκαν οι διάφορες τάσεις της ελληνικής αριστεράς που δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν να στεγασθούν στα υφιστάμενα, τότε, μεγαλύτερα ή μικρότερα αριστερά κόμματα. Βεβαίως, συνυπήρχαν οι τάσεις των συντηρητικών όλων των αποχρώσεων και των «ακραιφνών» οικολόγων αλλά ήταν ολιγομελείς, ανήμπορες ή και αδιάφορες έναντι του «αρχέγονου φατριασμού».¹³

Απώτερος στόχος του «αρχέγονου φατριασμού» ήταν, μέσω του «οργανωτικού» και των «διαδικαστικών ελιγμών», η αναρρίχηση και η κυριαρχία επώνυμων στελεχών και μικρο-ομάδων στα ηγετικά κλιμάκια της Ομοσπονδίας. Αυτό ήταν το μείζον διακύβευμα, για όσους εγκατέλειπαν αφενός, λόγω της διεθνούς κρίσης του 1989, τα ακροαριστερά και τα κομμουνιστικά συλλογικά υποκείμενα και, αφετέρου, λόγω της κρίσης των σκανδάλων και της λεγόμενης «διαπλοκής», τα ελληνικά σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Άλλωστε, η γοητεία της προσφερόμενης ουτοπίας, μέσω της αγίας, οικολογικής κοινωνίας της ισότητας και της ελευθερίας, όπως έλεγε πρόσφατα και ο Σλάβοϊ Ζίζεκ,¹⁴ πρόσφερε το ιδανικό πρόσχημα. Άδραξαν λοιπόν, την ευκαιρία μεταφέροντας στο νεοσύστατο φορέα αδιατάρακτες τις ιδεολογικές εμμονές τους. Το ευφυολόγημα της εποχής ότι η «οικολογία είναι σαν το καρπούζι: απ έξω πράσινο και από μέσα κόκκινο» απεδείχθη όχι και τόσο αθώο. Όμως, πέρα από την προβληματική διάσταση αυτής της εγωκεντρικής στάσης, ένα δεύτερο εμπόδιο σε αυτά τα σχέδια έμοιαζε και αποδείχθηκε ανυπέρβλητο. Η κρίση της ιστορικής αριστεράς δεν είχε υπερβεί το όριο επιβίωσής της. Νομίζω ότι η ανάλυση του αντίθετου συμβάντος, δηλαδή της επιτυχίας των Πρασίνων στην Γερμανία,

αποστροφή. Επιπλέον, η άμεση ανάδυση της «πολιτικής εξάρθρωσης» και την εδραίωση της «πολιτικής εξάρθρωσης», στις δεκαετίες 1960, 1970, ο Γιάννης Σταυρακάκης επισημαίνει συγκυριακή δράση της «πράσινης» ορολογία του Λακλά-ντρε και της «πολιτικής εξάρθρωσης», συνδέοντάς την με την «πολιτική εξάρθρωση». Κατά την πρώτη πρωταγωνιστική εμφάνιση άλλων, το ατύχημα του 1960 προκαλείται η «περιβαλλοντική κρίση». Δηλαδή η εντεινόμενη «πολιτική εξάρθρωση» και ο φόβος της κοινής γνώμης ότι η κοινωνία και η οικονομία και η μεσοπρόθεσμα, δεν ανταποκρίνεται βιωσιμότητα τη βιόσφαιρα. Η δεύτερη κρίση αναφέρεται στην «πολιτική εξάρθρωση» και επικαλείται την απαξίωση, κατά τις δεκαετίες 1960, 1970 και 1980, της αριστεράς (σοσιαλδημοκρατία, σοσιαλισμός, κομμουνισμός, αριστερισμός). Η πράσινη ιδεολογία στη Γερμανία αναδύεται ως το πολιτικό αποτέλεσμα αυτών των δύο εξαρθρώσεων. Αν δεν συνέβη το ίδιο στην Ελλάδα (παρότι το Τσερνόμπιλ δεν πέρασε απαρατήρητο), αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η «πολιτική εξάρθρωση» της ιστορικής-μετεμφυλιακής-αριστεράς και, ισχυρότερα, του «αντιδεξιού μετώπου», δεν ήταν της ίδιας έντασης, όπως στη Γερμανία. Συνεπώς, το πολιτικό κενό που εκλήθη να καλύψει η Ομοσπονδία ήταν ελάχιστο. Σε αυτές τις συνθήκες, η ήττα της πολιτικής οικολογίας, ως μετέχουσας στον κοινοβουλευτικό ανταγωνισμό, ήταν στην Ελλάδα αναμενόμενη, ενώ, από την άλλη, ερμηνεύει τον ενδο-αριστερό φαρισμισμό. Τα καίρια πολιτικά ζητήματα γίνονται να είναι τα ακόλουθα, αν μπει κανείς να κοιτάξει με προσοχή:

Δυστυχώς

θέσει και

παρεχόμενα

λαοκρατία, αλλά και η

αποδοχή της αλληλεπίδρασης

μεταξύ των κοινωνικών

και πολιτικών κινήσεων

στην οριστική επίλυση και στην

ελληνική περίπτωση, η μετάβαση «από

τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση»,¹⁷ όπως την αναλύει, ο Γιάννης Βούλγαρης, συνεπάγεται σοβαρές αλλαγές στο πολιτικό σύστημα. Διαπιστώνεται και από άλλους γνωστούς ερευνητές η αποδυνάμωση του «νεοκορπορατισμού» και, αντίθετα, η ενδυνάμωση των κινήματων της «κοινωνίας των πολιτών», της οποίας αναμένεται η πύκνωση, ιδιαίτερα από τα μεσαία, μορφωμένα στρώματα.¹⁸ Συνεπώς το ερώτημα είναι αν, στο πλαίσιο της αναδυόμενης δυνατότητας κοινωνικής συμμετοχής, μπορεί το περιβαλλοντικό κίνημα, είτε με τη μορφή των ΜΚΟ είτε με τη μορφή του κοινοβουλευτικού κόμματος, να συμβάλει δραστικά στην ανανέωση ενός μετασχηματιζόμενου πολιτικού συστήματος.

Το ότι υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικών κινήματων και εκδημοκρατισμού το έχει δείξει αναλυτικά ο Charles Tilly στο βιβλίο που προανέφερα. Θα ισχυριζόταν κανείς ότι ο αγώνας εναντίον της εκτροπής του Αχελώου, η εναντίωση στην εμπορευματοποίηση των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων, η διεκδίκηση της προστασίας του δικτύου ευρωπαϊκών οικοτόπων, των μεσογειακών υγροτόπων, της χελώνας, της φώκιας, της αρκούδας, κ.τ.λ. αναδεικνύουν ό,τι η Chantal Mouffe ορίζει ως το «παράδοξο της δημοκρατίας».¹⁹ Επεκτείνουν, δηλαδή, το πεδίο του ανταγωνισμού, αναγκαία προϋπόθεση του εκδημοκρατισμού. Αλλά στην πολιτική δεν αρκούν οι λογικοί συσχετισμοί και οι αυτοματισμοί. Απαιτείται η διεκδίκηση της πολιτικής ηγεμονίας σε όλη την έκταση της δημόσιας αντιδικίας. Γι' αυτό δεν ωφελεί να κλείνουμε τα μάτια. Η πολιτική προετοιμασία τόσο των περι-

βαλλοντολόγων, οι οποίοι συμμετέχουν στην πολιτική και του κόμματος των Πρασίνων εμφανίζει κενά και αδυναμίες.

Οι ΜΚΟ διαθέτουν, ήδη, τεχνολογική και τεχνογνωσία στη διαχείριση περιβαλλοντικών ζητημάτων, την οποία, σε κρίσιμες περιπτώσεις έχουν επιτυχημένα εφαρμόσει στις τοπικές κοινωνίες. Διαθέτουν επίσης, αξιόλογη εμπειρία παρεμβάσεων στο κοινοβούλιο, το Ευρωκοινοβούλιο και τη δημόσια διοίκηση. Όμως, όπως αναφέρει και το στέλεχος του περιβαλλοντικού κινήματος Α. Γεωργόπουλος, «καθώς το «τραύμα»

της αξιοπρεπούς διάλυσης των Οικολόγων-Εναλλακτικών φαίνεται να έχει θεραπευθεί και η οικολογική ευαισθησία έχει διαχυθεί ευρύτερα, τα όρια πίεσης των περιβαλλοντικών κινήσεων εξαπλώνονται».²¹ Έχει δίκιο. Η επικρατούσα «δουλειά πεδίου», το σύγχρονο «κμάνατζμεντ» και οι επικοινωνιακές τεχνικές δεν εμπνέουν αυτομάτως ένταξη και συμμετοχή σε σκληρούς και μακροχρόνιους πολιτικούς αγώνες.

Όσον αφορά στο νέο κόμμα της πολιτικής οικολογίας, η άνοδος της δημοτικότητάς του είναι λογικό να υποθέσουμε ότι δεν οφείλεται στη δοκιμασμένη εμπειρία του αλλά στην αποτελεσματικότητα του πολιτικού συστήματος, ειδικότερα κατά την τελευταία δεκαετία. Έτσι δεν γνωρίζουμε πολλά περί αυτού, εκτός των περιορισμένης ερμηνευτικής βαρύτητας ευρημάτων των δημοσκοπήσεων²² και όσων διαφαίνονται από την ανάγνωση των προγραμματικών θέσεων, των κομματικών εντύπων καθώς και των απόψεων ορισμένων, περισσότερο ή λιγότερο γνωστών από τη δεκαετία του 1980, οι οποίοι φαίνεται να πρωταγωνιστούν ακόμη. Εξ όλων αυτών, μπορεί να εκτιμηθεί ότι οι συνέπειες της δογματικής αδιαλλαξίας του παρελθόντος έχουν διδάξει μετριοπαθέστερες πολιτικές συμπεριφορές.²³ Η συνολική εντύπωση μέχρι σήμερα, όμως, από τις θεωρητικές και πολιτικές επεξεργασίες του νέου κόμματος δεν προοιωνίζεται αισιόδοξες επιδόσεις. Σε κάθε ευκαιρία στελέχη των Οικολόγων Πρασίνων δεν χάνουν την ευκαιρία να επιστρέφουν στα στερεότυπα της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς τότε συμβάλλοντας στην πανελλήνια αδολεσχία κατά της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και τότε ενώνοντας τη φωνή τους με τις επιχώριες εκφάνσεις του προσχηματικού ευρωσκεπτικισμού της «άλλης Ευρώπης». Παράλληλα, εμμένουν στη δογματική της εναλλασόμενης «συλλογικής ηγεσίας»,²⁴ καθώς και στην υποστήριξη όλων των στερεοτύπων της «πολιτικώς ορθής» περιβαλλοντικής ιδεολογίας. Η σημασία της τελευταίας είναι ιδιαίτερα σημαντική για την προοπτική της πολιτικής οικολογίας. Παρεμβάσεις ειδικών μελλοντικά προειδοποιήσει εγκαίρως²⁵ για όσα συνεχίζουν απτότητα μέχρι σήμερα να ανθούν στις γραμμές του περιβαλλοντικού και

(ιδιαίτερως) του οικολογικού κινήματος: για τον «περιβαλλοντικό αναλφαβητισμό»,²⁶ την «οπορτουνιστική» χρήση της επιστημονικής οικολογίας²⁷ και τα «κεννοιολογικά στερεότυπα» με τα οποία δομείται η κυρίαρχη περιβαλλοντική ηθική.²⁸ Επιμένω σε αυτές τις αδυναμίες, όχι γιατί έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη θεωρητική και ιδεολογικοπολιτική συγκρότηση του κινήματος, αλλά γιατί επιτρέπουν να αναπτύσσονται στις τάξεις του αν όχι ολοκληρωτικές, πάντως αντιορθολογικές αντιλήψεις.

Υπάρχει, παρ' όλα αυτά, μέλλον για την πολιτική οικολογία στην Ελλάδα; Ενδεχομένως, εάν υπερβεί τον εαυτό της, όπως τον γνωρίσαμε κατά τη δημιουργία και την αποτυχία της *Ομοσπονδίας Οικολόγων Εναλλακτικών*. Θα πρέπει, δηλαδή, για να θυμίσω ακόμη μια φορά τον Tilly των κοινωνικών κινήματων, με τα προγράμματά της ή με τις παράπλευρες συνέπειες της δράσης της να διευρύνει το φάσμα των συμμετεχόντων στη δημόσια πολιτική, να μην πλεονεκτεί όταν επιβάλλει το ειδικό της βάρος, να μην εγείρει εμπόδια στην αδιαμεσολάβητη αντανάκλαση των ανισοτήτων στη δημόσια πολιτική και να επιχειρεί να ενσωματώνει σε αυτήν υφιστάμενα απομονωμένα δίκτυα εμπιστοσύνης. Όταν, με δυο λόγια, δεν επιδιώκει τη δική της επιβολή αλλά την ιδεολογικοπολιτική ηγεμονία επί του ευρέως φάσματος συνασπισμού με τον οποίο φιλοδοξεί να παρέμβει στη δημόσια σφαίρα. Κύρια συνιστώσα του τελευταίου πρέπει να είναι και οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ, μείζονες και ελάσσονες. Καλλιεργώντας σχέσεις, δεσμούς και συνέργιες υπάλληλες του κοινού σκοπού: τη διεύρυνση του ορίζοντα των δημοκρατικών κατακτήσεων, αναπόσπαστο στοιχείο της οποίας θα πρέπει να είναι η επιστημονική αναθεώρηση της φύσης, από την οποία, επιπλέον, αν παύσουμε να εξιδανικεύουμε το παρελθόν και την ιστορία του ανθρώπου, θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι έχουμε πλέον οριστικά αποκοπεί. Μόνο μετά την αναγνώριση αυτής της μακρο-ιστορικής ρήξης ή του «τραύματος» μπορεί να διαμορφωθεί μια αποτελεσματική διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος και μια οικολογική πολιτική κοινωνία. Από την άλλη, αν όλες αυτές τις προϋποθέσεις τις θεωρεί

κανείς πολύ «γκραμισιανές» ή «χαοτικές»,²⁹ και, εν τέλει, μη ρεαλιστικές στο περιβάλλον των ισχυόντων πολιτικών ηθών και συμπεριφορών, δεν θα του έδινα καθόλου άδικο. Όμως, η ελπίδα λέγεται ότι πεθαίνει τελευταία...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Αναθεωρημένο κείμενο ανακοίνωσης στο συνέδριο «Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική» του Κέντρου Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου, 6 και 7 Δεκεμβρίου 2008.
- 2 Εδώ αναφέρομαι κυρίως στις οργανώσεις που μετέχουν στο Πανελλήνιο Δίκτυο Οικολογικών Οργανώσεων (ΠΑΝΔΟΙΚΟ). Πρόκειται για περίπου 100 οργανώσεις οι οποίες έχουν αξιολογηθεί και πολυετή δράση ενώ εκδίδουν και έντυπα με δεκαετή αδιάλειπτη παρουσία, όπως η *Οικο-ενημέρωση* της Περιβαλλοντικής Πρωτοβουλίας Μαγνησίας. Είναι, όμως, τοπικής εμβέλειας και συνήθως ολιγομελείς, τεχνοκρατικά αδύναμες και υπο-χρηματοδοτούμενες. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι τον περασμένο Οκτώβριο πραγματοποίησαν το 20ό Συνεδριό τους στις Σέρρες. Το θέμα του ήταν: «Φυσικό Περιβάλλον, Φορείς Διαχείρισης, Δημόσια Διοίκηση».
- 3 Οι Οικολόγοι Πράσινοι συμπληρώνουν έξι χρόνια ζωής. Για πρώτη φορά μετά τις εθνικές εκλογές του 2007 όπου αποτέλεσαν την έκπληξη με ποσοστό 1,05%, καταγράφουν στις συνεχείς δημοσκοπήσεις ποσοστά πάνω από 3% τα οποία ίσως επιτρέψουν την κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση. Βλ. ενδεικτικά σχετικό ρεπορτάζ της Δ. Αντωνίου, εφ. *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 28/09/08.
- 4 Για μια περιγραφή του σύγχρονου «περιβαλλοντισμού», βλ. σχετ. Β. Mckibben, 'The Challenge to Environmentalism', *Daedalus*, Άνοιξη 2008.
- 5 Δόθηκε στο περιοδικό *Le Nouvel Observateur*, αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Ελευθεροτυπία*, 21.01.2007 και στην εφ. *Πράσινη Πολιτική*, φ. 60, 2007.
- 6 Ch. Tilly, *Κοινωνικά κινήματα 1768-2004*, Σαββάλας, Αθήνα 2007.
- 7 Α. Κιουπκιολής, «Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Αθήνας. Δύο θέσεις για τη ριζοσπαστική δημοκρατία», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 101, Απρίλιος-Ιούνιος 2008, σ. 26-37.
- 8 Βλ. J. Karamichas, 'The Impact of the Summer 2007 Forest Fires in Greece: Recent Environmental Mobilizations, Cyber-Activism and Electoral Performance', *South European Society and Politics*, τόμ. 12, αρ. 4, Δεκέμβριος 2007.
- 9 Εξαίρεση αποτελούν οι εργασίες της Μαρίας Κούση και των συνεργατών της στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, του Ιωσήφ Μποτετζάγια (βλ. σημ. 12) καθώς και του Γιάννη Σακιώτη, *Ο ρόλος των διανοουμένων στην αναπτυξιακή διαδικασία: κριτικές προσεγγίσεις υπό το φως της οικολογικής θεωρίας*, αδημοσίευτη διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2001, και, παλαιότερα των Ν. Δεμερτζής, «Το πράσινο κίνημα και το πράσινο κόμμα στην Ελλάδα», *Διαβάζω*, αφιέρωμα *Οικολογία και πολιτική*, τχ. 318, 15/09/1993 και Λ. Λουλούδης, «Κοινωνικές διεκδικήσεις: Από την προστασία του περιβάλλοντος στην πολιτική οικολογία», στο Χ. Ορφανίδη, (επιμ.), *Το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα*. εκδ. Μετά τη Βροχή, Αθήνα 1987, σ. 8-21.
- 10 Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, *Ομάδες πίεσης και δημοκρατία*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001.
- 11 Λ. Λουλούδης, «Green peace, η δράση και ο λόγος της», εφ. *Κυριακάτικη Αυγή*, 29/06/1997 και 13/07/1997.
- 12 Ο όρος «αρχέγονος φατριασμός», εισήχθη πρώτη φορά στην ανακοίνωση του J. Karamichas, 'Green Factionalism. The case of the Ecologists-Alternatives of Greece', 1st ECPR General Conference, University of Kent at Canterbury, 6-8 Σεπτεμβρίου 2001. Αναλυτικότερα βλ. Ι. Μποτετζάγια, «Η Ομοσπονδία Οικολόγων Εναλλακτικών: Το ελληνικό πράσινο πείραμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 22, 2003.
- 13 Αναλυτικότερα βλ. Λ. Λουλούδης, «Αριστερά και οικολογία: Η επιλογή της σύγκλισης», εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 20/01/2002.
- 14 Σ. Ζίζεκ, συνέντευξη στην εφ. *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 5-6/09/2008.
- 15 Υ. Stavrakakis, 'On the Emergence of Green Ideology: The Dislocation Factor in Green Politics', στο D. Howarth, A. J. Norval και Υ. Stavrakakis, (επιμ.), *Discourse Theory and Political Analysis. Identities, Hegemonies and Social Change*, εκδ. Manchester University Press, Manchester 2000. Βλ. σχετικά και Γ. Σταυρακάκης, «Σημειώσεις για την Πράσινη Ιδεολογία I: Το ζήτημα της εμφάνισης», *Οικοτοπία*, αρ. 6, 1997, σ. 26-27, και «Σημειώσεις για την Πράσινη Ιδεολογία II: Το ζήτημα

- 20 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 21 Α. Γεωργόπουλος, «Μπορεί το πράσινο κίνημα να συγκροτήσει μια διακριτή και ρεαλιστική πολιτική εναλλακτική λύση;», *Οικοτοπία*, τχ. 39, 2000.
- 22 Δεν πρέπει να αγνοείται ότι οι δημοσκοπήσεις παραγγέλλονται σε συγκεκριμένες πολιτικές συγκυρίες από τους χρηματοδότες τους, υπηρετούν εξαιρετικά περιορισμένους στόχους και, πάντως, δεν έχουν απαιτήσεις ευρύτερης κοινωνικής κριτικής ή ανθρωπολογικής ανάλυσης. Βλ. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 23 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 24 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 25 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 26 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 27 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 28 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 29 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.
- 30 Η. Στάμου, «Οι πολιτικοποιημένοι Οικολόγοι», *Οικοτοπία*, τχ. 7, 1998, σ. 10-11.

- προφίλ των δυνάμει ψηφοφόρων των Οικολόγων Εναλλακτικών ορίζεται ως εξής: «ανήκει στις πιο δυναμικές ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού, κατοικεί σε αστικό κέντρο, διαθέτει μέση ή ανώτερη μόρφωση και είναι πολιτικοποιημένος/η» (βλ. σχετ. έρευνα της Public Issue, αναλυτής Γ. Κουκουράκης, εφ. *Η Καθημερινή* 13/12/2008). Προς επίρρωση των παραπάνω αρκεί να παραθέσω ένα παράδειγμα από τη συγκεκριμένη έρευνα. Η ιδιότητα του «πολιτικοποιημένου/ης» απονέμεται από την απάντηση στο ερώτημα «ενδιαφέρον για την πολιτική». Σε αυτό απαντά θετικά το 57% και αρνητικά το 43% των ερωτώμενων. Έτσι εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο μέλλον ψηφοφόρος των Οικολόγων Εναλλακτικών είναι «πολιτικοποιημένος»...
- 23 Βλέπε τη νηφάλια άποψη περί συνεργασιών μεταξύ «πολιτικής οικολογίας» και «περιβαλλοντικού κινήματος» του Ν. Χρυσόγελου, μέλους της Πανελλαδικής Γραμματείας των Οικολόγων Πρασίνων, ο οποίος είναι στέλεχος συγχρόνως της ΜΚΟ Δίκτυο Μεσόγειος SOS και, παλαιότερα της Ομοσπονδίας Οικολόγων Εναλλακτικών. Σε εκτενή συνέντευξη με τον Γ. Σακιώτη στο περ. *Οικοτοπία*, τχ. 45, 2008.
- 24 Ένα παράδειγμα: δεν υπάρχει πρόεδρος, αντ' αυτού εκλέγεται εξαμελής Εκτελεστική Γραμματεία, από την οποία δεν έχει δικαίωμα επανεκλογής κανείς και η οποία προκύπτει κατόπιν εκλογής από Πανελλαδικό Συμβούλιο κάθε δύο χρόνια!
- 25 Βλ. σχετ. Α. Λουλούδης και Ν. Μαρτίνο, «Κρίση του καπιταλισμού ή κρίση της Ανάπτυξης», στο περ. *Η Νέα Οικολογία*, τχ. 30, 1987 και ιδιαιτέρως την άκρως ενδιαφέρουσα διαμάχη μεταξύ του καθηγητή Οικολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών Σ. Σφενδουράκη και του περιβαλλοντολόγου και εκδότη του περ. *Νέα Οικολογία*, Μ. Μοδινού, «Κρίση του καπιταλισμού ή κρίση της Ανάπτυξης» του περ. *Ο Πολίτης* (τχ. 10, 1987) και του 74 του 2000

- και 75 του 2000) για το βιβλίο του δεύτερου (σε συνεργασία με τον Η. Ευθυμίου), *Η φύση στην οικολογία*, Στοχαστής και ΔΙΠΕ, Αθήνα 1999.
- 26 Ο όρος ανήκει στο καθηγητή Οικολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου Α. Τρούμπη και αναπτύσσεται στην αδημοσίευτη εργασία «Για περιβαλλοντικούς Αναλαβητισμούς: αναζητώντας στοιχειώδεις οικολογικές θεωρήσεις την εποχή της πλανητικής αλλαγής». Ανάλογο προβληματισμό βρίσκει κανείς στο βιβλίο του *Λογία οικολογία. Η επιστήμη της φύσης μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999.
- 27 Από τις σημαντικές παρεμβάσεις του Γ. Στάμου, καθηγητή Οικολογίας στο Α.Π.Θ. επιλέγω την παλαιότερη, «Ο δαρβινισμός, η οικολογία και το οικολογικό κίνημα», περ. *Η Νέα Οικολογία*, Μάρτιος 1990 και Γ. Στάμου, «Για τον ολισμό και την οικολογία. Η ποσοτικοποίηση των εννοιών της πληροφορίας και της βιοποικιλότητας θέτει ποικίλα θεωρητικά ερωτήματα», στο περ. *Οικοτοπία*, τχ. 21, 2002. Βλ. επίσης U. Beck, «Η νατουραλιστική παρεξήγηση του οικολογικού κινήματος», στο Γ. Σταυρακάκης (επιμ.), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: κείμενα*, Νήσος, Αθήνα 1998, σ. 264-297.
- 28 Από την ανακοίνωση του Σ. Πυρίντσου στο συμπόσιο «Κλιματικές αλλαγές-Περιβάλλον-Αειφόρος Ανάπτυξη», Πάτρα, 1-2 Φεβρουαρίου 2008, περίληψη της οποίας, στο Η. Κούβελας (συντονιστής), *Αφιέρωμα Κλιματική αλλαγή-Περιβάλλον-Αειφόρος ανάπτυξη* του περ. *Βήμα Ιδεών*, τχ. 11, σ. 9.
- 29 Ο Σφενδουράκης στη διαμάχη του με τον Μοδινό υποστήριζε ότι η Φύση είναι χαοτική (βλ. εδώ σημ 25). Βλ. επίσης D. Worster, «Η οικολογία της τάξης και του χάους», στο Γ. Σταυρακάκης (επιμ.), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: κείμενα*, Νήσος, Αθήνα 1998, σ. 240-263.